

"Kaštel Sv. Mihovila na otoku Ugljanu"

Peručić, Marija

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Arts Academy / Sveučilište u Splitu, Umjetnička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:175:440713>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Arts Academy](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA

MARIJA PERUČIĆ
UTVRDA SV. MIHOVILA NA OTOKU UGLJANU
ZAVRŠNI RAD

SPLIT, 2022.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA
LIKOVNI ODJEL

UTVRDA SV. MIHOVILA NA OTOKU UGLJANU
ZAVRŠNI RAD

NAZIV ODSJEKA: Likovna kultura i likovna umjetnost

KOLEGIJ: Teorijski završni rad za zvanje prvostupnika

STUDENT: Marija Peručić

MENTOR: dr.sc. Ita Praničević Borovac, v. pred.

SPLIT, rujan 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je završni rad isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Studentica:

U Splitu, 21. rujna 2022.

(potpis)

SAŽETAK

Bogata povijest lokaliteta utvrde Sv. Mihovila ponajviše leži na njegovom iznimno povoljnom strateškom položaju. Zamijećen još u doba eneolitika, kontinuitet korištenja (sa ponekim pauzama) ovog mjesta seže skoro sve do današnjice. Poznata povijest ovoga mjesta započinje pronalaskom dokaza naseljenosti iz mlađeg kamenog doba, a nešto konkretniji trag u obliku utvrde nastaje u dobu Justinijanove rekonkviste iz 6. stoljeća, te kasnije iz razdoblja srednjeg vijeka (koji su ostaci i danas prilično postojani te omiljeno izletište brojnih Zadrana). Osim samog kaštela, važnosti pridonose i crkva te samostan unutar njega. Zadnja intervencija na ovo povijesno mjesto je učinjena postavljanjem relejne antene na lokalitet krajem 20. stoljeća.

ključne riječi : utvrda Sv. Mihovila, eneolitik, srednji vijek, crkva, samostan

SUMMARY

The rich history of the location of Saint Michael's fortress mostly lies in its extremely favourable strategic position. First noticed in Eneolithic times, this place was continuously used (with occasional periods of total abandonment) almost until today. Known history of this location starts with Eneolithic findings, but somewhat more concrete evidence of life that comes in the form of a fort is dated to Justinian times, and later medieval times. Aside from the castle itself, the church and the monastery greatly contribute to the importance of the place. Last constructive intervention to this historical site has been made in the late 20th century, by building the relay antenna inside the fort.

key words: Saint Michael's fortress, Eneolithic, medieval ages, church, monastery

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Utvrda Sv. Mihovila kroz stoljeća	2
2.1 Prapovijest, antika i kasna antika	2
2.2 Srednji vijek	3
3. Opis utvrde Sv. Mihovila.....	7
4. Zaključak	21
5. Popis slika	23
6. Literatura	25

1. Uvod

U zadarskom arhipelagu, od kopna odvojen morskim kanalom, a sa susjednim Pašmanom spojen mostom, nalazi se otok Ugljan. Dug je 22, a širok 3,8 kilometara, i kao takav se ubraja među veće hrvatske otoke. Uz mjesta Ugljan, Lukoran, Sutomišćicu, Poljanu, Kukljicu i Kali na koje je otok Ugljan podijeljen, nalazi se i općina Preko, sa brojnim spomenicima i znamenitostima, a na vrh popisa se kao najpoznatija smjestila Utvrda ili Kaštel Sv. Mihovila - jedan od rijetkih sačuvanih primjera srednjovjekovne fortifikacijske gradnje u okolici Zadra. Naime, strateški pogodnu lokaciju na brdu nad Prekom (na 263 metara visine) zamijetili su Mlečani, koji su na tom mjestu sagradili utvrdu. Točno vrijeme izgradnje kaštela nije utvrđeno, no početci njegove gradnje se datiraju u vrijeme kratko nakon križarskog razaranja Zadra, nekad početkom 13. stoljeća. Utvrda se kao *castrum S. Michaelis de Monte* prvi put spominje 1345. godine, kada je pisac „Obsidio Iadrenis“ opisivao bitku pod istoimenim brdom. Prirodno pogodan položaj kaštela usmjerava na zaključak da Mlečani nisu prvi koji su uočili vrijednost ovoga položaja i ostavili svoj trag na ovom lokalitetu, a o tome svjedoče i najranija nalazišta koja sežu još u doba eneolitika, a onda i pronalazak Justinijanovog zlatnika iz 6. stoljeća, uz obilje kasnoantičke keramike. S obzirom da brdo Sv. Mihovila sadrži mnoštvo dokaza o životu na njemu, iako možda ne kontinuiranog života kroz stoljeća, nego sa duljim ili kraćim pauzama, i danas je vrlo privlačan lokalitet za arheologe, povjesničare i sve one koje zanima prošlost ovog kraja.

2. Utvrda Sv. Mihovila kroz stoljeća

2.1 Prapovijest, antika i kasna antika

Na brdu Sv. Mihovila su pronađeni dokazi naseljenosti još iz doba eneolitika, u obliku kremenog strugala i dva odbojka.¹ Nedostatak arheoloških nalaza iz razdoblja I. st. upućuje na privremenu napuštenost lokaliteta, na što je sigurno utjecala uspostava rimske vlasti na Jadranu, i odumiranje gradinskog načina života. Također se smatralo da je u IV. stoljeću na mjestu utvrde postojala ranija građevina, iz željeznog doba, sa jednom linijom suhozidnog megalitnog bedema. Ta je tvrdnja osporena proučavanjem terena kad je ustvrđeno da je ipak riječ o nekadašnjem postojanju tri linije suhozidnih bedema oko gradine.² U VI. stoljeću, za vrijeme Justinijanove rekonkviste Jadrana, zasigurno je postojala bizantska utvrda na brdu Sv. Mihovila, kao dio sistema utvrda duž Jadranske obale. Pronalazak mnoštva kasnoantičke keramike svakako upućuje na korištenje lokaliteta u to doba, a nalaz Justinijanovog zlatnika potvrđuje spomenutu pretpostavku.³ Tom se razdoblju također pripisuje mali vodeni spremnik (48x52 cm, dubina 62cm), izdubljen u živoj stijeni, na položaju južnog zida srednjovjekovne crkve,⁴ kao i ulomak kamene grede, ukrašen reljefom vitice, koji je kasnije ugrađen u portal romaničke crkve, što se vidi na crtežima Franje Salghetti – Driolija.⁵

Po završetku bizantsko-ostrogotskog rata 551. godine, bizantski car Justinijan započinje intenzivnu obnovu nekadašnjeg gotskog obrambenog sustava na području Kvarnera, ali i na izgradnji novog, strateški važnog *limesa*, sustava utvrda koji je trebao štititi iznimno važan pomorski pravac duž jadranske obale, od bizantske metropole Konstantinopola prema Saloni, Raveni i Akvileji na sjeveru.⁶ Utvrde su morale zadovoljiti određene zahtjeve: s njih se morala vidjeti sljedeća utvrda u sustavu, odnosno svaka je nadzirala prostor radijusa 10-15 kilometara. Trebale su imati povoljnu luku, ali i plodno polje u blizini, radi opskrbe nužnim namirnicama. Unutar utvrde, morao je postojati izvor pitke vode, ili cisterna, a tipologiju arhitekture bilo je

¹ BATOVIĆ, Šime, Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, *Diadora*, 6, 1973., str. 78-87.

² Utvrdio arheolog Vinko Madiraca. Katja MARASOVIĆ – Rea VIDOVIĆ, Prostorni razvoj kaštela Sv. Mihovila na otoku Ugljanu, *Građevinar*, 71, 2019., str. 34.

³ Pavuša VEŽIĆ, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar, 2005., str. 126.

⁴ K. MARASOVIĆ - R. VIDOVIĆ, na istom mjestu.

⁵ Franjo Salghetti-Drioli je bio hrvatski slikar iz 19. stoljeća koji je živio i djelovao u Zadru, a njegovi crteži utvrde od neprocjenjivog su značaja za otkrivanje više detalja o tadašnjem izgledu kaštela.

⁶ Zlatko GUNJAČA, Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima, *Materijali*, 22, Novi Sad, 1986., str 124-136.; Mate SUIĆ, Bizantski limes na istočnoj obali Jadrana, *PPUD*, 35 (*Petricioliev zbornik 1*), Split, 1995., str 133-145.

gotovo nemoguće klasificirati jer se svaka utvrda prilagođavala konfiguraciji terena (uglavnom se radi o brdovitom, teško dostupnom terenu, gdje je utvrda postojala iz još davnijih vremena). Među tim utverdama valja raspoznavati dvije vrste, ovisno o položaju: one neposredno uz obalu, uglavnom u gradovima sa antičkim kontinuitetom (Zadar, Rab, Trogir, Poreč, Pula, Krk i Osor, Split i Dubrovnik). Druga vrsta su utvrde nastale dalje od obale (od 300m do 2km), ali na poziciji sa koje se može nadgledati šire područje. Često se pod utverdama druge vrste grade crkvice, poput crkvice Sv. Andrije pod utverdama Sv. Mihovila.⁷

2.2 Srednji vijek

Najraniji spomenik kaštela u povijesnim izvorima zapravo se veže uz benediktinski samostan Sv. Mihovila, kojeg kao i crkvu, možemo neprecizno datirati u srednji vijek. U tim izvorima s kraja 11. st. se spominju prvi opati samostana. Samostan je originalno bio osnovan kao podružnica zadarskog benediktinskog samostana Sv. Krševana, a s vremenom postaje samostalna opatija. Samostanska zajednica nikada nije bila velika, no samostan je bio jedan od najvećih zemljoposjednika na otoku. Bogatstvo samostana počinje propadati pretvaranjem istog u komendu te ga 1570. godine preuzimaju dominikanci. Ono što je ostalo od samostanskih posjeda prelazi u vlasništvo Nadbiskupskog sjemeništa u Zadru.⁸

Prema mišljenju Bianchija i Kukuljevića na brdu Sv. Mihovila postojala je crkva i prije izgradnje benediktinskog samostana.⁹ Po njihovoj pretpostavci ta crkva koju su izgradili biskup Prestancije i njegov brat 988. godine, ipak nije ona na Pašmanu, već na Ugljanu, a smatrali su da je do zabune kod ranijih istraživača došlo zato jer su nekada Pašman i Ugljan bili spojeni prevlakom u jedan otok pod nazivom Postimiana. No, podizanjem razine mora, prevlaka je poplavljena te su kasnije razdvojeni.

Ta se crkva nalazila na najvišoj točki brda Sv. Mihovila, gdje i kasnija romaničko-gotička crkva, a po T.G. Jacksonu bila je porušena prilikom mletačkih osvajanja kaštela, 1346. godine.¹⁰

Srednjovjekovnu crkvu je Ivo Petricioli datirao u vrijeme oko 1340.-1346. godine, od koje su danas vidljivi samo ostaci temelja, između ostalog i nekadašnje apside na živom kamenu. Neki ostaci spomenute crkve su korišteni za izgradnju objekta koji je vjerojatno sagrađen u nekakvu vojnu svrhu, a kasnije se koristio i za upravljanje i održavanje antene koja se tamo nalazila do

⁷ Sveti Andrija je u ranom srednjem vijeku bio tipični hagianim vezan uz carigradski krug, pa je tako i crkva na Vrgadi, na otoku Svecu posvećena Sv. Andriji

⁸ Sofija SORIĆ, Kaštel Sv. Mihovila na otoku Ugljanu, *Ars Adriatica*, 2, 2012., str. 85-86.

⁹ K.MARASOVIĆ – R. VIDOVIĆ, *op. cit.*, 35.

¹⁰ *Ibid.*

2019. godine, te su ostaci i dalje vidljivi. Srećom, iskapanja i istraživanja se i danas nastavljaju. U brojnim zadarskim srednjovjekovnim dokumentima otok Ugljan se spominje pod imenom *insula S. Michaelis* u čemu se ogleda činjenica da su utvrda sa crkvom i samostanom bili iznimno važni prostorni i značenjski orijentir stanovnicima samog otoka te grada Zadra i okolice.¹¹

Slika 1 - Ostatci kamene plastike iz crkve uzidani u zgradu koja se do nedavno koristila za potrebe održavanja TV i radio odašiljača

¹¹ JAKŠIĆ, Nikola, Prilozi povijesnoj topografiji otoka Ugljana, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 28(15), 1988/1989, str. 84-85.

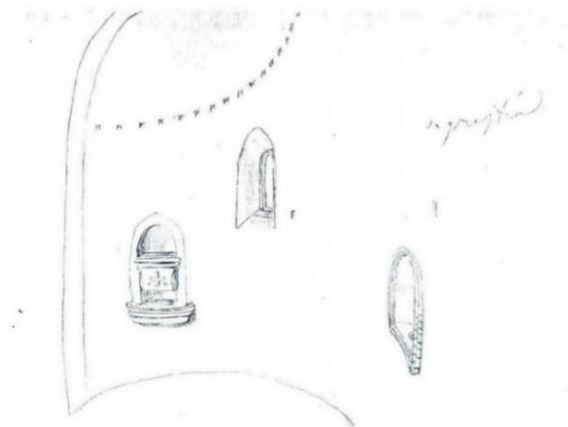

Slika 2 - Ostatci građevina otkrivenih u nedavnim arheološkim istraživanjima

Zahvaljujući crtežima spomenutog umjetnika, uglednog zadarskog slikara Franje Salghetti – Driolija (1811.-1877.), znamo kako je crkva izgledala.¹² Naime, on je imao ljetnikovac u Preku, pa je često posjećivao utvrdu i u njoj pronalazio motive za svoje crteže. To je bila jednobrodna crkvica manjih dimenzija (13 x 6 metara po L. Beneveniu, a 20 x 8 po Bianchiju), pravokutnog tlocrta, sa polukružnom apsidom te zvonikom i gotičkom lunetom na pročelju. Sve je bilo načinjeno od jednostavnog kamena, jedino je arhitrav nad portalom bio ukrašen reljefnom biljnom viticom, a sa strane su se nalazila dva reljefna grba. Unutrašnjost je bila jednostavna, a goli zidovi su se spajali u vjerojatno gotički, prelomljeni svod, na što upućuju i proporcije pročelja, te prilično strm zabat.¹³ Glavni oltar je bio drven, a krasila ga je slika Svetog Mihovila, teško prepoznatljivog zbog prilične oštećenosti. Osvjetljenje je dolazilo kroz dva manja gotička prozora sa svake strane nedaleko od oltara, a isti takav prozorčić se nalazio i u apsidi, na malo višoj razini.

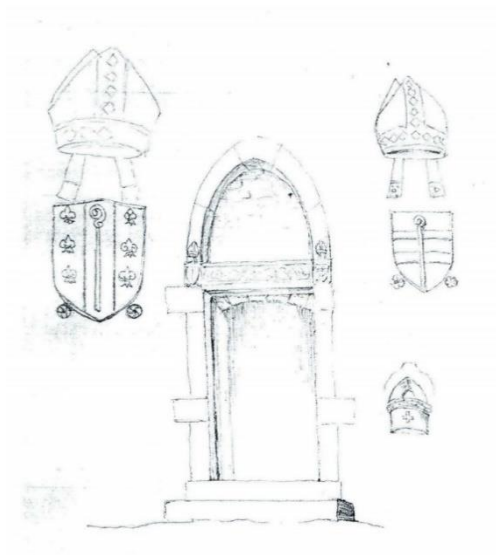
¹² Ivo PETRICIOLI, Kaštel Sv. Mihovila na Ugljanu u crtežima Franje Salghetti-Driolija, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 37/1, 1998., str. 343.

¹³ K. MARASOVIĆ – R. VIDOVIĆ, , *op. cit.*, 35.

Slika 3 - F. Salghetti-Drioli, Unutrašnjost apside

O već spomenutim grbovima sve detalje doznajemo iz crteža Salghetti - Driolija. Desni grb je pripadao opatu Petru Zadraninu, koji je na toj dužnosti bio od 1340. do 1346. godine, a čine ga dvije horizontalne grede i pastoral po sredini. Lijevi grb pripada porodici Matafar: u središtu se nalazi kolac, sa strana kojega su po tri ljiljana stavljeni u vertikalnu sa pastoralom u sredini. Dakle, grb pripada nekom biskupu ili opatu koji je pripadao porodici Matafar.¹⁴ Nije poznato da je itko iz te obitelji bio opat samostana Sv. Mihovila, ali su dvojica, Petar i Nikola, bili zadarski nadbiskupi. Ovi su grbovi pomogli datirati crkvicu u sredinu 14. stoljeća, no s obzirom na postojanje ranije crkve, ostaje otvorena mogućnost da je opat Petar samo obnovio romaničku crkvu u gotičkom stilu.¹⁵

Slika 4 - F. Salghetti-Drioli, Portal crkve i grbovi

¹⁴ I. PETRICIOLI, *op. cit.*, 352.

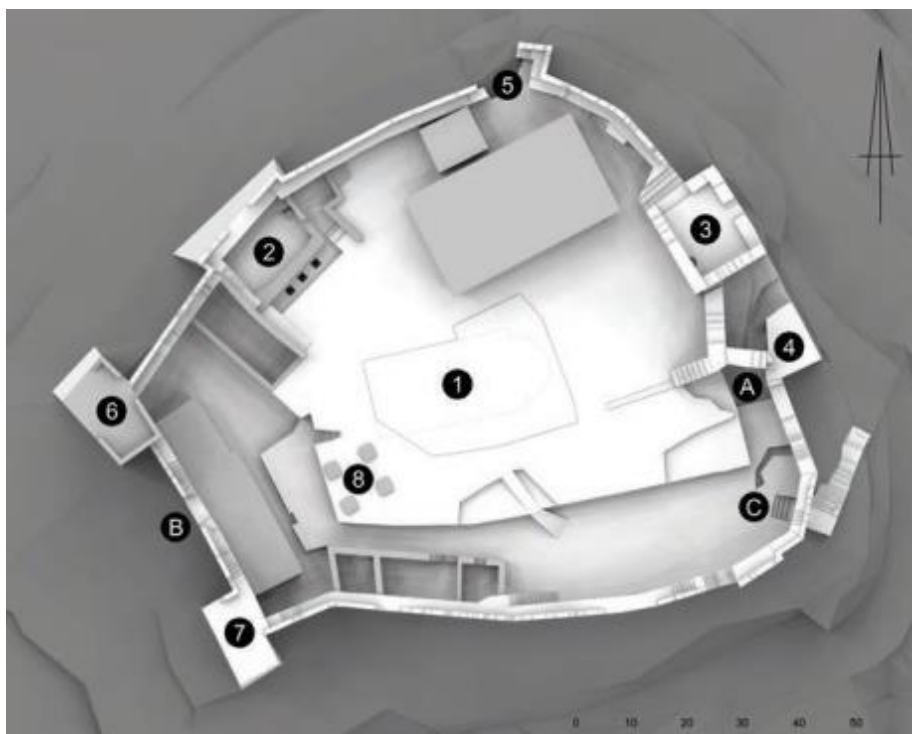
¹⁵ Sofia SORIĆ, „Kaštel Sv. Mihovila na otoku Ugljanu“, *Ars Adriatica*, 2, 2012., str. 85-96.

3. Opis utvrde Sv. Mihovila

Slika 5 - Pogled na unutrašnjost utvrde

Kaštel Sv. Mihovila u tlocrtu približno iznosi 58x52 metra. Zidine kaštela opasavaju ravan na vrhu brda, te tako utvrda ima oblik nepravilnog poligona sa pet kula.

Slika 6 - Tlocrt kaštela Sv. Mihovila: 1. Položaj crkve Sv. Mihovila, 2. Samostanska cisterna, 3. Donžon, 4. Jugoistočna kula, 5. Sjeveroistočna kula, 6. Sjeverozapadna kula, 7. Jugozapadna kula, 8. Postolje za televizijsku antenu, A. Glavna vrata kaštela, B. Zapadna vrata, C. Nova

Debljina zidova iznosi oko dva metra, a danas su sačuvani uglavnom u visini ophoda, dakle do otprilike osam metara visine.¹⁶ Od kruništa je danas uočljiva tek nekolicina zubaca, koje se u nešto boljem izdanju može vidjeti na crtežima Franje Salghetti – Driolija, ali i na nedavno pronađenim filmskim žurnalima iz međuratnog, i razdoblja Drugog svjetskog rata.

Naime, jedna od snimki prikazuje dolazak prvog guvernera okupirane Dalmacije u Zadar, ali pritom i zračni snimak otoka Ugljana, tj. utvrde Sv. Mihovila. Vidljiva su danas nepostojeća kruništa, nekakva manja građevina na sjevernoj kuli, te crkva s polukružnom apsidom i manjim zvonikom u obliku preslice na pročelju.¹⁷

Slika 7 - Zračni snimak utvrde Sv. Mihovila, 13. lipanj 1941

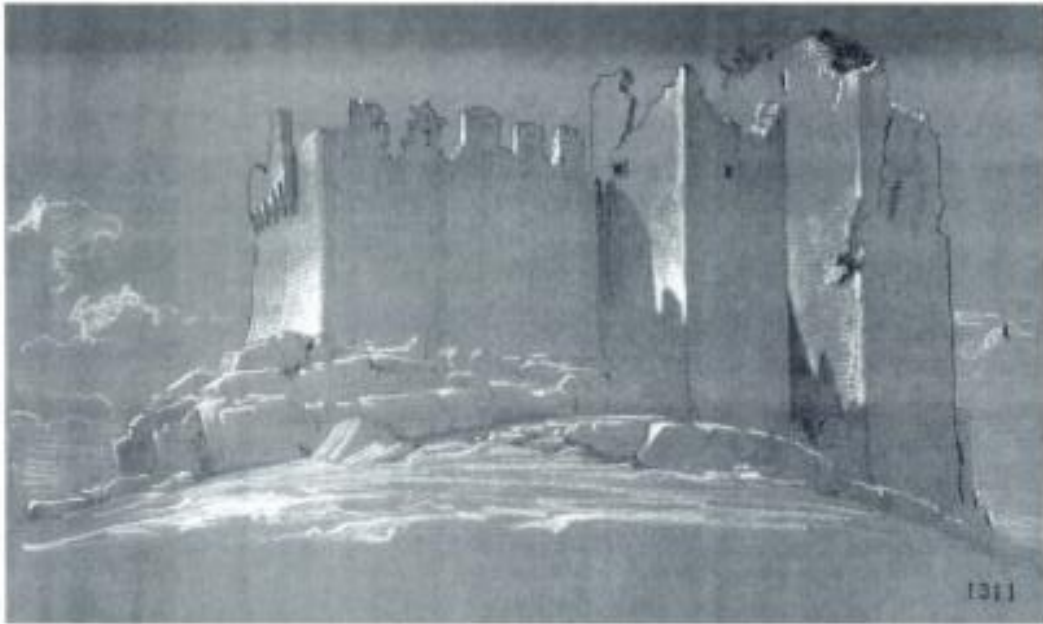
Slika 8 - Ostatci kruništa

Slika 9 - Pogled izvana na zidine utvrde sa zapada

¹⁶ K. MARASOVIĆ – R. VIDOVIĆ, op. cit., 37.

¹⁷ David ŠTRMELJ, Novi prilozi proučavanju kaštela Sv. Mihovila na otoku Ugljanu, *Ars Adriatica* 5/2015, str. 89.

Slika 10 - F. Salghetti-Drioli Pogled na kaštel s istoka

Slika 11 - Dvije faze obrambenog kruništa na jugoistoku kaštela

Slika 12 - Pogled na stepenice koje vode na krunište istočnog djela zidina

Postojala su tri izvorna ulaza u kaštel, od kojih je danas otvoren samo jedan, a napravljen je i jedan kasniji u zidu na sjeveroistoku utvrde. Glavni ulaz se nalazio na jugozapadnom zidu kaštela, vrlo pristupačnom zbog male zaravni ispred njega, a vjerojatno je zbog toga i zazidan ubrzo nakon nastanka.

Slika 13 - Pogled izvana na jugozapadni dio utvrde sa branič kulama i zazidanim ulazom

Suprotno njemu, nalazi se drugi, manji ulaz, okrenut Zadru, smješten kod donžona, a do njega vodi usko strmo stepenište djelomično načinjeno od prirodnog položaja stijena. To je svojevremeno bio jedini prilaz utvrdi. Polukružni oblik odgovara tipičnim romaničkim portalima s lunetom.

Slika 14 - Pogled iznutra na donžon i zazidani glavni ulaz

Slika 15 - Pogled na prilaz glavnom ulazu (propugnaku)

Slika 16 - Zazidani glavni ulaz izvana

Treća vrata kaštela, jedina danas u funkciji, vjerojatno su probijena nekad između dva svjetska rata jer je trošni donžon ugrožavao glavni ulaz.

Slika 17 - Pogled na današnji ulaz izvana, sa platoa utvrde

Glavna kula ili donžon, tlocrtnih dimenzija 8,3 x 7,1 metara, okrenuta je prema Zadru. Izvorno je bila visoka oko 23 metra, no danas je sačuvana do otprilike deset metara visine, sa vidljivim utorima za grede podova. Donji dio kule, do visine otprilike dva metra, zidan je velikim četvrtastim blokovima, a od tu prema gore su korišteni manji obrađeni blokovi, koji vremenski odgovaraju 14. stoljeću i obnovi donžona, poznate nam iz ugovora iz 1393. godine.¹⁸ Tada je vjerojatno izgrađen i gotički svod nad donžonom, vidljiv na jednom od Salghetti – Driolijevih crteža. S obzirom da je donžon svake utvrde napravljen kao posljednja crta obrane, mora biti opskrbljen vodom, dakle mora imati cisternu. Osim obrambene funkcije, kula je služila i kao stan za kapetana, spremište i zatvor. Posustala pod zubom vremena a i raznim drugim čimbenicima, postala je opasna za ljude, te su je 1947. godine minirali pripadnici Jugoslavenske ratne mornarice.

Slika 18 - Pogled iznutra na donžon

Zajedno sa donžonom, ulaz u kaštel kontrolira jugoistočna kula. Manjih je dimenzija i trapezoidnog tlocrta, njene mjere u tlocrtu iznose 5 x 5,5 metara. Crteži Salghetti-Driolija pokazuju da je nekada postojao još jedan kat sa kruništem, no danas je sačuvana samo u visini od 7 metara, do razine nadsvođene terase sa cisternom. S obzirom na dvije faze izgradnje kule, tj. njezinu obnovu pretpostavlja se da je i nad prvobitnom razinom postojalo krunište koje je kasnije podignuto.

¹⁸ K. MARASOVIĆ – R. VIDOVIĆ, op. cit., 39-40.

Slika 19 - Pogled izvana s istoka na jugoistočnu kulu

Slika 20 - Prilaz za natkriveni prostor ispod jugoistočne kule

Na mjestu prijeloma sjevernog zida smještena je sjeveroistočna kula, čije dimenzije iznose 7,5 metara širine (s obzirom da tri metra strši van linije zida) i nekadašnje visine preko 9 metara. Bila je otvorena prema unutrašnjosti kaštela, bez terase na vrhu i međukatnih konstrukcija. Njena otvorenost prema unutrašnjosti utvrde karakterizira kule izgrađene u čisto obrambene svrhe, a razlog toj otvorenosti jest lakše nadzirati prostor iz unutrašnjosti u slučaju da je neprijatelj osvoji. Sudeći po crtežima već spomenutog umjetnika, bila je tek malo izdignuta iznad razine zida, i imala je krunište u čijem se zapadnom zupcu nalazila strijelnica. Prije obnove bila je tri metra niža. Danas je jako oštećena i prijeto joj potpuno urušavanje. Sjeverozapadna kula je danas očuvana u najvećoj visini. Približne mjere njezina tlocrta su 5,5 x 8 metara, a visoka je 15,5 metara, pretpostavlja se da je prije druge faze gradnje bila visoka koliko i obrambene zidine. I ona je bila otvorena prema unutrašnjosti utvrde, a otvor premošten prelomljenim lukom. Na vrhu je kula imala krunište. Sredinom 20. stoljeća, kada je kaštel jugoslavenskoj vojsci služio kao osmatračnica prema Zadru, iznad kruništa je sagrađena osmatračnica od opeke i armiranog betona. Osmatračnica nije smještena u glavnoj kuli koja bi bila logičan izbor, jer je već tada ona bila jako oštećena i ruševna.

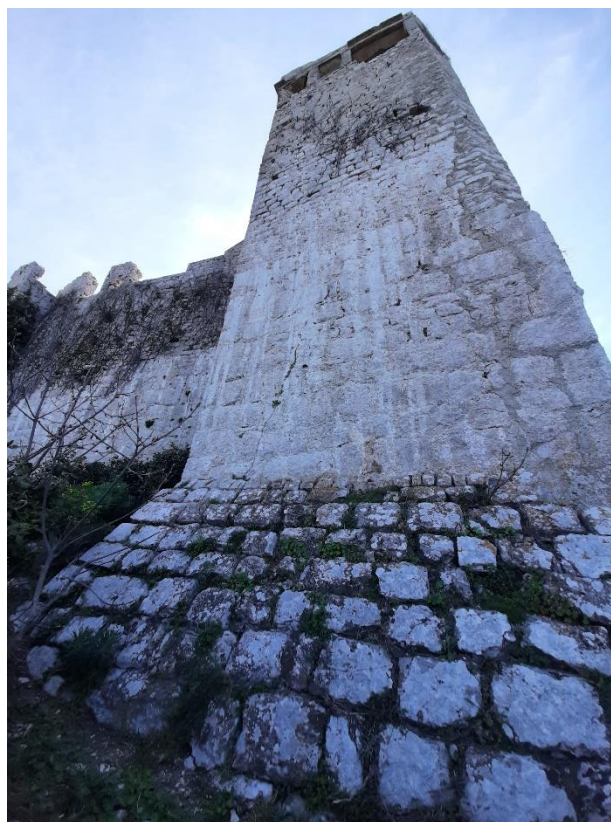

Slika 21 - Dogradnja vojne osmatračnice iz 20. stoljeća

Slične konstrukcije kao sjeverozapadna kula, samo nešto manjih dimenzija je jugozapadna kula, približnih mjera 3,8 x 7,4 metara. I ona je prije nadogradnje bila visoka kao i zidine, a kasnije je, kao i sjeverozapadna povišena konzolno izbačenim nadozidom.

Slika 22 - Pogled izvana na jugozapadnu kulu

Slika 23 - Kontrafor (ojačanje) temelja jugozapadne kule

Slika 24 - Stepenice koje vode na jugozapadnu kulu i dogradnju iz 20.st..

Krunište na terasi gotovo uopće nije sačuvano. Ispod poda kule je sačuvana cisterna, koja je vjerojatno u 20. stoljeću pretvorena u septičku jamu, a nad njom je postavljen zahod za potrebe jugoslavenskih vojnika. Također je probijen južni zid kule radi odvoda sadržaja jame. Zbog sličnosti dviju kula, može se pretpostaviti da je ista takva cisterna postojala i u sjeverozapadnoj kuli.

Što se tiče kaštela, točno vrijeme njegove izgradnje je nepoznato, no prvi put se kao *castrum* spominje 1345. prilikom mletačke opsade Zadra, u izdašnom opisu bitke koju je napisao pisac „Obsidio Iadrenis“.¹⁹ Iako preuveličana, jasna je pobjeda Zadrana nad Mlečanima. Naime, ta bitka se odvila 28. rujna 1345. godine, uoči svetkovine Sv. Mihovila, kada se preko šesto Mlečana iskrcalo na otok i smjestilo na brdo nasuprot utvrdi. Navodno je pobjeda nad Mlečanima bila toliko uspješna, da ih se samo stotinjak vratilo na svoje brodove. Tri mjeseca kasnije, Mlečani ponovno napadaju, ali ovog puta na utvrdu Sv. Kuzme i Damjana kod Tkona na otoku Pašmanu, koju uspješno i zauzimaju. Osvajanje te utvrde je za Zadar značilo veliki gubitak zbog prekida opskrbe, pošto je i sa kopnene strane bio pod opsadom, te je utvrda Sv. Mihovila sada postala jedinom obrambenom utvrdom grada Zadra pri napadima sa mora.

¹⁹ S. SORIĆ, op. cit., 86.

Slijedeći napad na kaštel Sv. Mihovila se odvio već iduće 1346. godine, no ovoga puta je opsada bila uspješna, i to izdajom kapetana utvrde, Zoila Uršulina, koji je prebjegao na mletačku stranu. Kako već spomenuti „Obsidio Iadrenis“ opisuje, bila je to četverodnevna bitka, Mlečanima naizgled neosvojiva zbog visokih i snažnih zidina utvrde. Preostali zapovjednik, Ivan Škrbec, tjerao je svoje vojnike na iscrpljujuću borbu sve do 10. svibnja kada je kaštel konačno posustao i pao u mletačke ruke.²⁰

Kao novi zapovjednik kaštela izabran je Andreolus Zane, a Zadar uskoro prihvaća uvjete mira od strane Venecije. Dana 26. srpnja 1347. godine mletačkom Senatu je predloženo rušenje kaštela Sv. Mihovila (svega osim crkve) radi smanjenja troškova. U tom prijedlogu se prvi put opisuje unutrašnjost kaštela. Također je navedeno rušenje zvonika koji se nalazio odvojeno od crkvice, pošto je crkvice imala samo zvonik na preslicu.²¹

Prijedlog nije prihvaćen, već je samo smanjen broj vojnika, a ista se mjera ponovila i pri sljedećem zahtjevu za rušenje kaštela. Razlog zašto je mletački Senat uporno odbijao srušiti utvrdu je ležao u nesigurnim odnosima sa ugarskim kraljem, pa bi kaštel svakako dobro poslužio u slučaju rata. Možda je za odgađanje rušenja kaštela dijelom bio zaslužan i opat Petar Zadranin, koji je na toj dužnosti bio od 1340. do 1360. godine, koji je dakle bio na tom položaju kroz opsade, pokušaje opsade i pokušaje rušenja kroz godine. Naime, on je bio važna osoba benediktinskog reda u Zadru, a poznat je po revnom obnavljanju crkvi u kojima je služio kao opat, primjerice one u Čokovcu (spomenuti Sv. Kuzma i Damjan kod Tkona) i u Rogovu.

Godinu i pol nakon posljednjeg prijedloga, odlučeno je da se sruši utvrda i sve u njoj, uključujući crkvu, koja će se onda sagraditi drugdje. Naravno, rušenje se opet nije dogodilo. Već su Zadrani, kojima je kaštel bio vraćen, započeli skupe radove obnove kaštela koje su pomogli financirati kralj Ludovik i senjska kneginja Elizabeta. U dokumentu iz 1367. godine se spominju klesari Krešul i Mihovil koji su radili na zaista dugotrajnoj obnovi utvrde, sigurno usporenoj zbog ratovanja sa Genovom.²² O dugotrajnosti radova svjedoče sačuvani ugovori sa kraja stoljeća, dakle tridesetak godina kasnije, kada su radovi još bili u toku.

²⁰ S. SORIĆ, op. cit., 87.

²¹ S. SORIĆ, na istom mjestu

²² S. SORIĆ, op. cit., 88.

Najvažniji ugovor povezan uz obnovu kaštela kazuje da su zadarski *marangoni* Grgur i Bilša Bilšić imali posao povisiti kulu, sagraditi terasu sa kruništem, drveni pokretni most, stepenice, i nužnik sličan onome što je i danas očuvan u južnoj kuli.²³

Još jedan poznati graditelj objekata unutar utvrde je Nikola Arbusjanić. On je zaslužan za dvije kapetanske kuće i dvanaest vojničkih kućica.²⁴

Obnovljeni kaštel, skupa sa cijelom Dalmacijom, prodan je Mlečanima 1409. godine, i tada počinje period propadanja kaštela, o kojem je Venecija samo najosnovnije skrbrila, jer joj u vrijeme mira jednostavno nije koristio. Kaštel, koji je u sljedeća četiri stoljeća većinom služio kao izvidnica, ili u slučaju opasnosti kao mjesto za paljenje signalnih vatri, tek u 19. stoljeću biva ponovno primijećen. Nažalost, primijećen je u Drugom svjetskom ratu kada je do temelja porušena crkva, a nešto kasnije i donžon. Zidovi su nastavili propadati s vremenom, a tek se u zadnjih nekoliko godina pokrenula sanacija opasnih nestabilnih zidina.

Slika 25 - Pogled na ostatke starog pristupnog puta sa sjevera

²³ S. SORIĆ, op. cit., 88-89.

²⁴ S. SORIĆ, op. cit., 89.

Slika 26 - Ugrubo popločani stari pristupni put utvrđi

4. Zaključak

Život na ovom lokalitetu, iako nedovoljno istraženom, dokazano postoji još od prapovijesnog doba. Uz nekolicinu pronalazaka iz eneolitika, te mnogih srednjovjekovnih ostataka, vidljivo je koliko je ovo mjesto pogodno iz strateških razloga – zbog svoje umjerene pristupačnosti i pogleda koji se pruža sa ove visoke točke otoka Ugljana.

Kaštel Sv. Mihovila, kao rijetki sačuvani primjer srednjovjekovne fortifikacijske gradnje u okolici Zadra, počiva na povijesnim tragovima iz eneolitičkog doba (u obliku kamenog strugala i dva odbojka), ali i iz kasne antike, iz 6. st. o čemu svjedoči pronalazak Justinijanovog zlatnika.

Iznimno povoljna lokacija nije ostala nezamijećena u vrijeme Justinijanove rekonkviste Jadrana, te je poslužila kao jedna od karika u lancu utvrda sagrađenih od Konstantinopola do Ravene i Akvileje na sjeveru.

U kasnijim je vremenima na najvišem punktu sagrađena crkva i samostan, no stručnjaci vjeruju da je njima prethodila i ranija crkva iz 10.st..

Nova crkva je datirana u 14.st., a njeni su ostaci i danas vidljivi u obliku temelja i nekadašnje apside. Nažalost, gradivni materijal crkve je raznesen i iskorišten za gradnju novijih objekata.

O izgledu tih povijesnih zdanja nam mnogo govore crteži velikog zadarskog umjetnika Franje Salghetti-Driolija, koji je ljetovao u Preku te motive za svoja djela pronašao u utvrdi Sv. Mihovila. S obzirom na ratna razaranja, i kao rezultat velikih oštećenja utvrde, njegova djela nam pokazuju kako je kaštel izgledao relativno čitav, jer ipak, umjetnik je živio i stvarao u 19. st., prije nastanka teških oštećenja zdanja. Zahvaljujući njemu, također nam je poznat izgled crkve – bila je to manja jednobrodna crkva, pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom, a sa strana portala su se nalazili reljefni grbovi (također ovjekovječeni umjetnikovim crtežima) koji nam pričaju povijesnu priču o biskupima i opatima tog vremena (dakle, pomažu pri dataciji crkvice).

Velebne zidine kaštela koje opasavaju ravan na vrhu brda krase pet kula. Danas je najbolje očuvana sjeverozapadna kula, dok su ostale prilično oštećene, no o njihovom nekadašnjem izgledu također doznajemo iz Salghetti-Driolijevih crteža.

Točno vrijeme izgradnje zidina nije poznato, no veže se uz vrijeme izgradnje samostana koji se u izvorima najranije spominje u 11.st. kao *Sancti Michaelis de Monte* ili *Sancti Michaelis de Scopulo*. Nažalost, o izgledu samostana ne znamo gotovo ništa.

Bogatstvu povijesti utvrde pridonose brojni pokušaji osvajanja, neki uspješni, neki pak ne, i višestruke namjere rušenja kaštela, koje srećom nikad nisu provedene.

Unatoč velikom broju stručnjaka i istraživača koji su posjetili lokalitet, još je mnogo toga ostalo neotkriveno i zaista je velika potreba za daljnjim istraživanjima, ali i konzervacijom i restauracijom ovog omiljenom izletišta brojnih Zadrana.

5. Popis slika

Slika 1 - Ostatci kamene plastike iz crkve uzidani u zgradu koja se do nedavno koristila za potrebe održavanja TV i radio odašiljača (vlastita fotografija)

Slika 2 - Ostatci građevina otkrivenih u nedavnim arheološkim istraživanjima (vlastita fotografija)

Slika 3 - F. Salghetti-Drioli, Unutrašnjost apside

Izvor: PETRICIOLI, Ivo, Kaštel Sv. Mihovila na Ugljanu u crtežima Franje Salghetti-Driolija“, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 31, 1998., str. 353.

Slika 4 - F. Salghetti-Drioli, Portal crkve i grbovi

Izvor: PETRICIOLI, Ivo, Kaštel Sv. Mihovila na Ugljanu u crtežima Franje Salghetti-Driolija“, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 31, 1998., str. 352.

Slika 5 - Pogled na unutrašnjost utvrde (vlastita fotografija)

Slika 6 - Tlocrt kaštela Sv. Mihovila: 1. Položaj crkve Sv. Mihovila, 2. Samostanska cisterna, 3. Donžon, 4. Jugoistočna kula, 5. Sjeveroistočna kula, 6. Sjeverozapadna kula, 7. Jugozapadna kula, 8. Postolje za televizijsku antenu, A. Glavna vrata kaštela, B. Zapadna vrata, C. Nova
Izvor: MARASOVIĆ, Katja – VIDOVIĆ, Rea, Prostorni razvoj kaštela Sv. Mihovila na otoku Ugljanu, Građevinar, 71, 2019., str. 36.

Slika 7 - Zračni snimak utvrde Sv. Mihovila, 13. lipanj 1941

Izvor: ŠTRMELJ, David, Novi prilozi proučavanju kaštela Sv. Mihovila na otoku Ugljanu, Ars Adriatica, 5, 2015., str. 90.

Slika 8 - Ostatci kruništa (vlastita fotografija)

Slika 9 - Pogled izvana na zidine utvrde sa zapada (vlastita fotografija)

Slika 10 - F. Salghetti-Drioli Pogled na kaštel s istoka

Izvor: PETRICIOLI, Ivo, Kaštel Sv. Mihovila na Ugljanu u crtežima Franje Salghetti-Driolija“, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 31, 1998., str. 346.

Slika 11 - Dvije faze obrambenog kruništa na jugoistoku kaštela

Izvor: MARASOVIĆ, Katja – VIDOVIĆ, Rea, Prostorni razvoj kaštela Sv. Mihovila na otoku Ugljanu, Građevinar, 71, 2019., str. 38.

Slika 12 - Pogled na stepenice koje vode na krunište istočnog djela zidina (vlastita fotografija)

Slika 13 - Pogled izvana na jugozapadni dio utvrde sa branič kulama i zazidanim ulazom (vlastita fotografija)

Slika 14 - Pogled iznutra na donžon i zazidani glavni ulaz (vlastita fotografija)

Slika 15 - Pogled na prilaz glavnom ulazu (propugnakul) (vlastita fotografija)

Slika 16 - Zazidani glavni ulaz izvana (vlastita fotografija)

Slika 17 - Pogled na današnji ulaz izvana, sa platoa utvrde (vlastita fotografija)

Slika 18 - Pogled iznutra na donžon (vlastita fotografija)

Slika 19 - Pogled izvana s istoka na jugoistočnu kulu (vlastita fotografija)

Slika 20 - Prilaz za natkriveni prostor ispod jugoistočne kule (vlastita fotografija)

Slika 21 - Dogradnja vojne osmatračnice iz 20. stoljeća (vlastita fotografija)

Slika 22 - Pogled izvana na jugozapadnu kulu (vlastita fotografija)

Slika 23 - Kontrafor (ojačanje) temelja jugozapadne kule (vlastita fotografija)

Slika 24 - Stepenice koje vode na jugozapadnu kulu i dogradnju iz 20.st. (vlastita fotografija)

Slika 25 - Pogled na ostatke starog pristupnog puta sa sjevera (vlastita fotografija)

Slika 26 - Ugrubo popločani stari pristupni put utvrđi (vlastita fotografija)

6. Literatura

1. BATOVIĆ, Šime, Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, *Diadora*, 6, 1973., str. 5-165
2. GUNJAČA, Zlatko, Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima, *Materijali*, 22, Novi Sad, 1986., str 124-136.
3. JAKŠIĆ, Nikola, Prilozi povijesnoj topografiji otoka Ugljana, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 28(15), 1988/1989, str. 83-102.
4. MARASOVIĆ, Katja – VIDOVIĆ, Rea, Prostorni razvoj kaštela Sv. Mihovila na otoku Ugljanu, *Građevinar*, 71, 2019., str. 33-43.
5. PETRICIOLI, Ivo, Kaštel Sv. Mihovila na Ugljanu u crtežima Franje Salghetti-Driolija“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 31, 1998., str. 343-354.
6. SORIĆ, Sofia, „Kaštel Sv. Mihovila na otoku Ugljanu, *Ars Adriatica*, 2, 2012., str. 85-96.
7. SUIĆ, Mate, Bizantski limes na istočnoj obali Jadrana, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35 (*Petricioliev zbornik 1*), Split, 1995., str 133-145.
8. ŠTRMELJ, David, Novi prilozi proučavanju kaštela Sv. Mihovila na otoku Ugljanu, *Ars Adriatica*, 5, 2015., str. 89-94.
9. VEŽIĆ, Pavuša, *Zadar na pragu kršćanstva*, Zadar, 2005.